

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

Társadalomtudósok a „periférián”¹

Social scientists on the ‘periphery’

A szakmai közvélemény úgy tartja számon a csabai csoportot, mint amelynek munkatársai szoros kapcsolatot tartanak fenn a külföldi („nyugati”) tudományossággal. Az ottani tapasztalatok fényében hogyan ítélték meg a magyar területi tudományok (regionális tudomány, társadalomföldrajz) helyzetét?

Az ilyen értékelések szubjektivitását, így a mi csoportunkét is, erősen meghatározza, hogy kikkel és milyen kontextusban építettük a viszonyítási alapul szolgáló kapcsolatainkat. Az a tapasztalat, amit a tudományos eredmények nemzetközi közvetítésének világában szereztünk – legyen az önálló, hazai vagy külföldi (esetünkben amerikai és angol) kollégákkal nemzetközi folyóiratokban, könyvekben való publikálás, lektorálás, szerkesztőbizottsági vitákban való részvétel, s különösen az European Urban and Regional Studies folyóirat többéves szerkesztői gyakorlata –, sajnos nem ad okot az elégedettségre. A hivatkozásokkal intézményesen is mért folyóiratokban a magyar „jelenlét” bizony alig érezhető. Fontos persze, hogy magát a „nyugati” tudományosságot is differenciáltan kezeljük. Szakmá(i)nk igazán jó, neves nemzetközi folyóiratai ugyanis alapvetően angol–amerikai szerkesztésűek, irányításúak, tulajdonúak és terjesztésűek, s ezekbe a magyar geográfusok, regionális tudományi szakemberek mellett más kelet-közép-európaiak, de például a dél-európaiak kézíratai is meglehetősen nehezen kapnak „bebocsátást”. Spanyol vagy olasz kollégákkal beszélgetve kiderült, nekik hozzánk hasonlóan nehéz túllépni azon a nagy múltú tradíción, ami saját nemzeti tudományukban a leíró, empirikus (vagy épp „önmagáért való” kvantitatív) elemzéseket preferálja. Hiányzik a társadalomelméleti felvérteztség, az a nyelvezet, ami nem unalmas ismétléssé teszi az empirikus eredmények bemutatását, hanem megadja a közös gondolkodás kereteit. Mindezen túl azonban tőlünk független tényezőkkal, így az elmúlt évtizedben egyre erősebben (például a mi meghívásunkkal is szervezett nemzetközi konferenciavitákban, tematikus folyóiratszámokban) bírált angol–amerikai hegemoniával is meg kell küzdenünk. Nemcsak az elméleti diskurzusok irányításától van távol Magyarország, de úgy tűnik, azokba a vitákba, amelyek például a globalizációról vagy a posztkolonializmus területiségéről szóltak, sem „mi”, itt élők kapcsoltuk be a kelet-közép-európai tapasztalatokat, s bíráltuk a „nyugati” nézőpontok egyoldalúságát, hanem főleg angol-amerikai vagy a régiókból már elvándorolt kutatók.

Sokkal derűsebb képet festhetünk, ha a nemzetközi projekteknél, a Soros Alapítvány keretében működő Research Support Scheme által a poszt-socialista országokban korábban indított város- és falukutatások vagy a jelenlegi EU FP7 pályázatainak elbírálásában, ellenőrzésében szerzett tapasztalatainkból kiindulva a kutatásszervezés, a transznacionális team-munka oldaláról próbáljuk értékelni a magyarországi területi tudományokat. Úgy véljük, hogy innovativitásában, új szemléletekhez való alkalmazkodásában, a kutatások kivitelezésében nem vagyunk elmaradva. A módszerek közül inkább a kvalitatív alkalmazásában hiányzik a megfelelő rutin, többek között azoknak az irányzatoknak (például feminista, posztstrukturalista földrajz) a megképzettségük miatt, amelyek kifejezetten megkívánják ezek használatát. A politikaorientált, illetve alkalmazott kutatásokban felhalmozott tudást viszont egyfajta erősségnek is tekinthetjük. Az EU-s elvekhez igazodó területi tervezés Magyarországon viszonylag korán megkezdődött, s a Regionális Kutatások Központja rákényszerült a külső források megszerzésére. Így ezen a területen olyan rutint szerzett a szakma (az RKK munkatársai mindenképpen), amelyet még „nyugati” partnereinknél sem mindig láttunk. Más kérdés, hogy a témavezetés előnyeit általában mégis ők élvezik, mivel „ittthon” a legtöbb helyen hiányzik ehhez a megfelelő intézményi háttér s főleg az előfinanszírozáshoz szükséges pénzalap. Pedig például a szolgáltatások jövőjét megalapozó EU-politikák vagy az INTERREG 2014 után induló közép-európai programja prioritásainak kialakítási munkáiban csoportunk is képviseltethette magát. A területi egyenlőtlenségek oldása elengedhetetlen feltételének tartjuk a kelet-közép-európai, azon belül magyarországi tapasztalatok folyamatos közvetítését a világban, különösen az EU-ban: mi úgy látjuk, hogy a nemzetközi projekteknél való részvételünknek ez a „küldetés” hozta a legkézzelfoghatóbb és leggyorsabb eredményeit.

Térelméletek, területi egyenlőtlenségek és politikák kutatásáról gondolkodva adódik a kérdés: hogy ítélik meg hazánkban a (társadalom)földrajz és a regionális tudomány viszonyát?

Ezt a viszonyt meglehetősen sokáig elsősorban a rivalizálás uralta. A regionális tudomány intézményesülése magától értetődően érdekütközéseket hozott felszínre. A folyamat lezárulása viszont remélhetően a kooperációt teszi e kapcsolat jellemzőjévé. Maguk a szakmai viták – például épp azok, amelyek a Tér és Társadalomban zajlottak – számos előnnyel jártak, hiszen önértékelésre készítették e diszciplínákat. Amíg azonban a fogalmak és módszerek finomítását nagyon hasznos hozadéknak tartjuk, az identitás erősítése nevében épített „válaszfalak” megerősítését nem találjuk célravezetőnek. A körülöttünk lévő világ megértése – a tértudományokat kritikai szemlélettel művelők szerint a megváltoztatása – a feladat, amit szerintünk az interdiszciplináris megközelítés segít leghatékonyabban.

A „kritikai földrajz” egyik hazai fellegvára Békéscsaba. A tudományág csabai konferenciája után hogyan alakult ezen irányzat helyzete Magyarországon? Milyen a kritikai földrajz s a mindenkori hatalom viszonya?

A Nemzetközi Kritikai Geográfiai Csoport (ICGG) 3., tíz évvel ezelőtti békéscsabai konferenciáját mi valóban sarokpontnak tekintjük. Akkor a Tér és Társadalom hasábjain még azt a kérdést jártuk körbe, hogy mennyire nem ismerjük – s vajon miért nem – ezt az irányzatot Magyarországon. Azt az izgalmas vitát, ami amerikai és angol kollégák között csapott fel ittlétük alatt a kritikaiság mibenlétéről és mélységéről, még csak közvetíteni tudtuk a TÉT-ben – a folytatását évekig olvashattuk neves nemzetközi folyóiratokban. Hasonlóan látszó, de mégis kifejezetten a saját viszonyainkról szóló diskurzust itthon csak egy évtizeddel később publikáltunk. Közben persze Magyarországon is többen „felvállaltuk” a kritikai földrajzi irányzat szemléletét, igyekeztünk ennek megfelelő kutatásokra (is) forrást (és időt) találni, egyre gyakrabban tűnnek fel kritikai geográfiai publikációk, s néhányan már a felsőoktatásban is elkezdtek terjeszteni megszerzett ismereteinket, tapasztalatainkat. Komolyabb előrelépést azonban csak a 2011. évi, Frankfurt am Mainban tartott 6. konferencia hozott, ahová Békéscsabáról ketten jutottunk ki, de nagy örömmel konstatáltuk, hogy összesen 17-en képviseltük Magyarországot (köztük 9 fő 6 előadással), ráadásul zömében doktoranduszokkal, sőt náluk is fiatalabbakkal. Az ő lelkesedésüknek köszönhető, hogy azóta már honlapja is van a magyar kritikai geográfusoknak. Érdekes „végiglapozni” az irányzat ott felsorakoztatott „híres” külföldi képviselőinek gyűjteményét: többnyire olyan kutatók fotói néznek vissza ránk, akik 2002-ben a „helyünkbe jöttek” Békéscsabára. Sajnos, a hazai társadalomtudósok közül akkor még kevesen figyeltek rájuk, érdeklődtek az irányzat (és a konferencia) iránt.

Ami a hatalommal való viszonyt illeti, abban számunkra épp a kritikai geográfia ezen élharcosai mutatják a legjobb példát. Neil Smith, a dzsentrifikáció világszerte ismert teoretikusa például tavalyelőtti pár napos budapesti látogatását is kihasználta arra, hogy levelet írjon az illetékes miniszternek tiltakozásul a hajléktalanokkal szembeni – akkor még csak tervezett – kirekesztő intézkedések miatt. Szerecsére már létezik „A Város Mindenkié” csoport, amelynek fiatal városkutató egyetemista tagjai tisztában voltak azzal, hogy milyen fontos a kutatók/tudósok társadalmi szerepvállalása, és azzal, ki is az a CEU-ra érkezett Neil Smith, s miért érdemes őt maguk közé meghívni. Úgy tűnik, ők már közelebb állnak a nemzetközi kritikai geográfusokhoz a hatalomhoz való viszonyról való gondolkodásban – és az „akadémiai világon” belüli és kívüli aktivitásukban is. „Mi”, egy náluk idősebb generáció tagjai még – intézményeink fenntartásáért folytatott igyekezetünkben, akár szándékaink ellenére is – valószínűleg inkább a status quot erősítjük kutatásainkkal. Az akadémiai szervezeti átalakítások során még saját érdekeinket sem tudtuk megfelelően kifejezni és képviselni.

Az Alföldi Intézet jelentősen átalakult az elmúlt években, többnyire nem előnyére. Milyen a ti pozíciótok a jelenlegi ATO-ban?

Az ATI átalakulásának megértéséhez az Alföld II. Program idejéig kell visszanyúlni. Az MTA Stratégiai Programja támogatásának révén az 1990-es évek végén egy számos eredménnyel kecsegtető kutatás- és intézményfejlesztés

valósult meg. Évi 30 millió Ft-os keretösszeget hagytak jóvá az MTA RKK ATI számára, aminek következtében összesen 12 kutató határozatlan idejű kinevezésére nyílt mód, úgy, hogy a bérek mellett az éves támogatási keret – egyre szerényebb mértékben ugyan, de – évekig lehetőséget adott kisléptékű kutatási célok megfogalmazására és végrehajtására.

Az intézet fiatal munkatársainak minősülése, illetve az akkor még éves rendszerességgel megvalósuló bérfejlesztések miatt 2006-ra a keret már csupán a béreket fedezte, majd azt is csak részlegesen. Az RKK-n belül működő szolidaritáshoz az ATI is hozzájárult, hiszen az akadémiai bér- és járuléktámogatás az ATI státusait magas, a többi egységet viszont jóval alacsonyabb szinten támogatta, s a terhek egyenletesebb megosztása érdekében a teljes bérhiányt bértömeg-arányosan vállalta az Alföldi Intézet, így „keresztfinanszírozva” más egységek működését. Sajnos azonban hamarosan mi szorultunk segítségre.

2008-at bizton tekinthetjük határpontnak az intézet életében, hiszen abban az évben szűnt meg a Szolnoki Osztály, s kezdődött el egy kedvezőtlen leépülési folyamat, amely Csatári Bálint igazgatónk – e helyzetre kényszerűen reagáló – lemondása után még inkább felerősödött. Az ő nyugdíjba vonulásán kívül Kecskemétről 6 kutató és 1 informatikus ment el, a Debreceni Osztály most van megszűnőben, tőlünk Békéscsabáról 3 (fiatal és szenior) kutató, valamint 1 projektmenedzser távozott, többségében az intézet anyagi helyzete, illetve az alacsony bérek miatt. Ez súlyos „vérvesztés”, pusztán a számokat tekintve is, de az eltávozottak magukkal vitték azokat az egyéni tudáskészleteket, amiket a jelentősen lecsökkent létszámú gárda már nem tudott teljes mértékben pótolni. Az RKK belső finanszírozási rendszerének és a központi támogatások csökkenésének sajátos vonása, illetve következménye, hogy az egységek továbbra is bérhiánnyal küzdenek, annak ellenére, hogy legkevesebb 13, ebből 11 akadémiai státussal – ennek megfelelően támogatott bérkerettel – rendelkező munkatársat „vesztettünk” az elmúlt évek során. Ha jól meggondoljuk, ilyen intézményi struktúrában és gazdasági helyzetben az alföldi kutatásokat hosszú távon segíteni szándékozó, a régió felzárkóztatásának programjába illeszkedő „foglalkoztatási támogatás” mára teljes egészében szertefoszlott. Visszatekintve, az inkább hasonlítható a mára elterjedt projektfinanszírozások gyakorlatához. Csakhogy mi nem egy záros határidejű projekt végrehajtására alkalmaztuk az annakidején felvett fiatal kutatókat. Így aztán nincs miért örülnünk annak, hogy Békéscsaba relatív súlya erősödött az utóbbi években; csoportunk 6 teljes állású kutatóval az ATI/ATO kutatói létszámának bő felét adja. Az már nem számít érdemnek, hogy minden kutatónk minősült, inkább az tekinthető a jövőt megalapozó fejleménynek, hogy valamennyien vezettünk már nemzetközi projektet, minisztériumi megbízásos munkát, de legalább nagyobb léptékű helyi és regionális programot. Három-négy olyan munkatársunk van, aki publikációinak minőségi és mennyiségi paraméterei és eddigi referenciái alapján „keresett” a nemzetközi tudományos pályázati életben, s ezen keresztül az osztály egésze is sikerrel bekapcsolódhat nagyobb kutatási pályázatokba, konzorciumokba.

Hogyan látjátok a békéscsabai egység fenntarthatóságát? Mint utaltatok rá, súlyos eladósodottságba sodródtatok az elmúlt években, hogy tudtok ebből kimászni?

Az osztály működésének fenntarthatósága érdekében komoly lépéseket tettünk az elmúlt évek során. Nem csekély eredménynek könyveljük el, hogy egy olyan gazdasági potenciálú és nagyságú városban, mint Békéscsaba, a válság kellős közepén sikerült az MTA tulajdonába került épületünkbe a Magyarországi Szlovákok Intézete mellé – a profilunktól nem túl távoli – új bérlőket idecsábítanunk, s így bevételt szerezni a rezsi költségeink fedezetére. Ehhez viszont nemcsak arra volt szükség, hogy a kutatók és az asszisztencia a korábban használt alapterület harmadára húzódjon össze, de a könyvraktár teljes áttelepítésére is rákényszerültünk. Akik az akadémiai intézetek átszervezésénél hasonló helyzetbe kerültek, értik egy ilyen lépés nehézségeit. Ráadásul, bár itt is „középvárosi léptékről” beszélünk, Békés megyében egyedülálló gyűjteménnyel rendelkezünk. Kutatókként azonban ennél is rosszabbul éltük meg a könyvrendelések szinte teljes egészének a befagyasztását, a folyóiratok lemondását. Azzal, hogy az egész RKK-ban (sőt, némely esetben az egész országban) kizárólag hozzánk járó külföldi folyóiratokat sem rendelhetünk meg tovább, természetesen az internetes hozzáférésük is megszűnt. Itt nem lehet átsétálni a város valamely másik könyvtárába, hogy leemeljük a polcra a hiányzó műveket.

A kiadások csökkentésének kézenfekvőbbnek látszó módja sem volt egyszerűen kivitelezhető. A jelentősebb energiamegtakarítást hozó fűtéskorszerűsítéshez is akadémiai támogatásra volt szükség, amire 10 évet kellett várnunk. Összességében viszont ezek a lépések is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a projektbevételek elhúzódo kifizetése ellenére a korábbi évek felhalmozódó hiánya érdemben nem növekedett az utóbbi két év során.

Persze a bevételek oldalán sem könnyű hosszabb távú stratégiát kialakítani. Az utolsó 10 évben a külső megbízásos munkáink piaca lényegében teljes mértékben átalakult. Míg a 2000-es évtized első felében jobbra a lokális és regionális piacok túlsúlya és a területfejlesztési célú stratégiai dokumentumok készítése volt meghatározó, s mellette kiegészítő jelleggel volt jelen például az Alföld-kutatás, vagy a minisztériumi megrendelések, addig az utolsó évekre a térségi piacok beszűkülése, majd bezárulása mellett a külföldi (határ menti, nemzetközi) kutatási projektek fel-futása lett jellemző. Szerencsére az utóbbi évek tapasztalata az, hogy az eredményeinket külföldön ismerik és – úgy tűnik – elismerik, így egy-egy sikeresen lezárt projekt hozza az új részvételi felkéréseket nemzetközi konzorciumokba. Persze e pályázatok egy része sikertelen, de általában nem adjuk fel, és részlegesen átalakult tematikával, konzorciummal új lehetőségeket keresünk és találunk a további együttműködésre. Ez a „piac”, az egységes európai kutatási tér, kedvez az olyan kifelé nyitott, kisméretű, de innovatív közösségeknek, mint a békéscsabai csapat.

Milyen az utánpótlás? Van-e előregedés, vagy folyamatos a fiatalok belépése?

Sajnos, a „fiatalítás” mára sokkal kevésbé lehet tervszerű program, mint az akadémiai fiatal kutatói pályázatok többszöri elnyerése vagy az Alföld II. Program idején volt. Bár kétségtelen, hogy a mi csapatunk is évről évre öregszik, mi

igazán aggasztónak azt találjuk, hogy már semmi biztatót nem mondhatunk legtehetségesebb, kutatói pályára készülő tanítványainknak. Jelenleg azzal vagyunk elfoglalva, hogy a meglévő munkatársakat megmentsük az elbocsátástól. Súlyos gondnak tartjuk, hogy ebben a helyzetben „automatikusan” a határozott idejű kinevezéssel bírók, azaz a fiatalok a legkiszolgáltatottabbak. Nekünk épp az elmúlt évben kellett egy tehetséges fiatal szociológus kollégától megválnunk.

Az egyéni életpályák sajátosságai, változásai miatt persze nálunk is többször előfordult fluktuáció. „Kutatótoborzásunk” tapasztalatai érdekes adalékokkal szolgálhatnak a területi egyenlőtlenségek jellemzőihez. A 2000-es évek elején volt rá példa, hogy alig találtunk itt, a „végeken” élni és dolgozni hajlandó fiatalot – például a Debrecenben végzett szociológusok (köztük akár Békés megyeiek) is Budapesten próbáltak elhelyezkedni. Mások a helyi lehetőségei egy jó közgazdásznak: békéscsabai fiatal közgazdász kollégánkat három év után „elcsábította” a privát szféra, miután anyagi előrelépése a kutatói pályán igen csak korlátozottnak tűnt. A gazdasági válság gyorsan fordított a helyzeten. Amikor az egyik sikeres pályázatunk révén első ízben meghirdethettünk egy projektmenedzseri állást, 34-en jelentkeztek, köztük kiforrott, nagy munkatapasztalattal rendelkező menedzserek, szakirányú végzettségű fiatalok, területfejlesztési képzettségű, frissen végzett diplomások is. Emellett folyamatosan érkeznek a helyi főiskolán, Debrecenben, Szegeden végzett hallgatók önéletrajzai kutatói vagy projektmenedzseri állás reményében. Sajnos, most hiába!

Mit tartotok a távolabbi s a közelmúlt legfontosabb eredményeinek, s milyen vizsgálatokat folytattok jelenleg? Marad-e energiátok a pénzszerző tevékenységen kívül tudományos feladatok megoldására? Milyen tudományos kérdésekkel foglalkoztok?

Az eredményekről évről évre leltárt kell készítenünk, de egy ilyen interjú alkalmat és ösztönzést ad ahhoz, hogy messzebbre tekintsünk, és számot vessünk közös és egyéni terveinkkel – azzal, hogy honnan indultunk és hová jutottunk el. Az osztályt az Alföld térbeli-társadalmi problémáira fókuszáló regionális műhelyként hozták létre, és évtizedekig ez határozta meg az itt folyó kutatások tematikáját. Abban talán valamennyien egyetértünk itt, Békéscsabán, hogy szívós munkával elért, legfontosabb eredményünk ezeknek a kereteknek az átlépése. Mit is jelent ez? Semmiképpen sem azt, hogy az Alföld, a mindennapok „megélt”, itteni valósága ne ösztönözne bennünket új kérdések felvetésére. Sőt, kutatásainkban, publikációinkban rendre megfigyelhető kutatói gyakorlatunk sajátos térbeli-társadalmi kontextusa: a törekvés, hogy a leszakadásnak, a területi egyenlőtlenségek újratermelődésének mozgatórugóit és mechanizmusait próbáljuk megérteni és bemutatni.

Ez vezetett el bennünket – külön-külön és közösen folytatott kutatásaink során is – oda, hogy saját régióink problémáit ne csupán egy sajátos fejlődési út eredményeként, hanem a poszt szocialista átmenetnek, a piac térbeli logikájának „termékeként” (is) értelmezzük. Olyan keretekbe foglalva próbáljuk tehát megérteni azokat, amelyek „kitágítják a vizsgált teret” s ezzel a válaszaink iránti érdeklődést is. Mindez egyébként világosan követhető a Békéscsabán (1993 óta)

ötévente megrendezett Alföld-kongresszusok programjaiban is. Ennek megfelelően a Békéscsabán folyó tudományos munka tematikája is átalakult, az empiria mellett hangsúlyosabbá váltak az elméleti kutatások (posztoszocializmus, neoliberalizmus, egyenlőtlen területi fejlődés, fenntarthatóság stb.), és rendszeressé vált a részvételünk különböző „tudományközi” munkacsoportokban. Ez utóbbi tapasztalatok sokat segítettek abban is, hogy módszertani szempontból is „színe-sebbé” váljunk – itt többen sokat tanultunk például arról, hogy a kvalitatív módszerek hogyan egészíthetik ki a tértudományok hagyományos eszköztárát.

A változás (előrelépés?) talán leginkább abban ragadható meg, hogy milyen módon próbáltunk/próbálunk közelíteni a térkutatások klasszikus témáihoz. A területi egyenlőtlenségek újatermelődésének mechanizmusait és okait vizsgáltuk (vizsgáljuk) az intézményi gyakorlatokban – az oktatásban, a területi, a gazdaság- és szociálpolitika működését elemezve –, a vállalati döntésekben, egyes társadalmi csoportok egymáshoz és a környezethez való viszonyának változásában (tájhasználat). Ezeket a problémákat, folyamatokat egyszerre próbáltuk megragadni lokális szinten – a bő két évtizede itt folyó városkutatásokban –, és értelmezni más földrajzi léptékekhez kötődő, regionális, nemzeti, európai és globális gazdasági-politikai folyamatok, hatalmi viszonyok részeként. Példaként hozhatjuk az elmúlt években a határ (a nemzeti szint) változó szerepét a napi (térségi/lokális/háztartási) társadalmi gyakorlatokon keresztül feltáró kutatássorozatunkat, a most záruló migrációkutatásunkat, a határ menti környezeti problémákat feltérképező vizsgálatainkat, továbbá a vidéki városokhoz kötődő szuburbanizációs és dzsentrifikációs tanulmányainkat. Az itt dolgozó kutatók ugyanakkor a térbeli folyamatok olyan – társadalmi nemekhez, etnikumokhoz, fogyatékkal élőkhez, fiatalokhoz kapcsolódó – társadalmi kontextusait is kutatták/kutatják, amelyek nem a piachoz kötődnek. Ez a békéscsabai csoportra jellemző sokszínűség egyrészt felettebb inspiráló és élénk szakmai vitákhoz vezet (sajnos, mostanában az időhiány miatt ritkábban), másrészt arra ösztönöz, hogy korábbi kategóriáinkat, definícióinkat újragondoljuk, és talán árnyaltabb képet alakítsunk ki magunkban a térhasználat, a téralakítás, -termelés folyamatairól.

A legtöbb szakmai sikerélményünk is a szakmaközi, illetve nemzetközi együttműködéshez kötődik. Ezek között a keretek között több a lehetőség a vitára, saját kutatásainkat is más szemszögből látjuk, sok és sokféle információhoz jutunk. Így az alkalmazott kutatásoknak is több a tudományos hozadéka, mint korábbi, szűkebben a területi politikákra fókuszáló, időnként a megalapozó elemzések helyett csak a fejlesztési javaslatokra „kíváncsi” megrendelőknak végzett munkáinknak. Ugyanakkor a legtöbb elismerést is külföldről és a társtudományok hazai kutatói közösségeinek tagjaitól (szociológusoktól, antropológusoktól, közgazdászoktól, környezeti szakemberektől) kapjuk az utóbbi időben. Mi legalábbis elismerésnek tekintjük, hogy felkérnek bennünket közös publikációkra, az egyik – impaktfaktora szerint is – elismert nemzetközi folyóirat egy tematikus számot épített a tanulmányainkra, hogy eredményeinknek külföldi hivatkozá-

sokban is folyamatosan nyomon követhető „híre van”, ezért nemcsak korábbi projektpartnereink keresnek fel bennünket közös kutatási tervekkel, hanem új együttműködőkre is találunk. Fontosnak tarjuk azt is, hogy jelen vagyunk a nemzetközi tudományos rendezvényeken – egyrészt mi is szerveztünk ilyen konferenciákat, amelyeknek nagyon kedvező visszhangja volt, másrészt mind több csabai kutatót hívnak meg előadást tartani, műhelyvitára – megjegyezzük: úgy, hogy a költségeket a meghívó vállalja.

Emellett természetesen külön-külön mindegyikünknek fontos a szakmai karrier építése: az utóbbi években megszerzett két PhD-fokozat, az írt és szerkesztett könyvek, az egyetemi habilitációk előrehaladása, a külföldi egyetemek felkérései kurzusok megtartására és a hazai doktori képzésben – három különböző iskolában is – betöltött szerepünk.

Működik-e „tudományos műhely” a békéscsabai csoportban? Vagy mindenki egyedül „kapar”? Ha van műhely, az milyen programmal, milyen feladatokkal foglalkozik?

Úgy gondoljuk, hogy létezik békéscsabai kutatóműhely. Az, hogy együtt tudunk dolgozni, közös kutatási programokat megfogalmazni – áthidalva a műhely tagjai közötti világnézeti, ismeretelméleti, érdeklődésbeli különbségeket – talán a legfontosabb tényezője volt az előbbieken vázolt eredményeknek.

Kutatásaink tematikájukban sokszínűek. Sőt, bár itt a regionális tudományt képviseljük, szűkebb tudományterületeinket tekintve transzdiszciplináris csapatról beszélhetünk. Ez érték, amit szeretnénk megőrizni – különösen azért, mert pillanatnyilag sokféle témára szervezhető, rugalmas team működik itt. Kutatásaink több ponton összekapcsolódnak, és az utóbbi évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a feladatok egy része is átcsoportosítható. Így nem okoz gondot a vezérfonal megtalálása egy-egy nagyobb lélegzetű kutatáshoz (például a mostanában beadott OTKA- és FP7-pályázatainknál).

A műhely programja olyan problémákra fókuszál, amelyek diszciplináris határokat átlépő szemlélettel és módon kutathatók, ugyanakkor kapcsolódnak a korábbi kutatásainkhoz. Amellett, hogy felismertük az alkalmazott kutatások szükség-szerűségét, fontosnak tartjuk, hogy vizsgálataink társadalomelméleti kontextusa világos, jól definiált legyen – hozadéka pedig lehetőleg ne csak gyakorlati, hanem elméleti jellegűek is legyenek. A műhely programján marad például a városkutatás, a város–falu-kapcsolatok vizsgálata, az állam változó szerepe térbeli-társadalmi következményeinek elemzése, a gazdasági szereplők válságra adott válaszainak feltárása – a vállalati stratégiáktól a lokális informális hálózatokig –, a környezeti változásokra adott válaszok kutatása, a térbeli-társadalmi folyamatok társadalmi nemek és etnikumok felől közelítő vizsgálata.

Tervek, álmok? (Mertek-e nagyot álmodni?) Milyennek látjátok a jövőtöket? Mik a tudományos tervek, a pénzszerző akciók, a szervezeti tervek?

Álmodozni és álmodni sem nagyon merünk mostanában... A terveinkről tulajdonképpen már szó esett korábban, viszont arról, hogyan és milyen közeg-

ben szeretnénk dolgozni a jövőben, talán még nem. Szívesen összpontosítanánk energiáinkat értelmes feladatokra, amelyeknek valóban van haszna a társadalom nagyobb – különösen a szegény, szegényedő – része számára. Többünk olyan társadalmi csoportok érdekében szeretne kutatni, amelyek nem tudják a róluk szóló, illetve velük készített vizsgálatokat a jelenlegi, piacositott intézményi közegben megfinanszírozni. Jó lenne tudni, hogy a térségben, ahol élünk, valóban kicsit jobb lett/lesz az élet azért, mert itt dolgozunk.

Tudományos szempontból legtöbbünknek az az álma, hogy jól kidolgozott, kiérlelt kutatási tervekre építkező programjaink, projektjeink legyenek, hogy ezeket inspiráló hazai (tudományközi) és/vagy nemzetközi csapatmunka kereti között valósítsuk meg, és az eredményeket megmérthessük a hazai és nemzetközi tudományos fórumokon is. Ehhez pedig legyen idő és még több idő – no, és természetesen kiszámítható feltételek. Mielőtt bárki ellátna bennünket az idealista címkével, meg kell jegyeznünk, hogy e feltételek teljesülésére nem sok esélyt látunk – pedig nyilvánvaló, hogy ésszerű elvárásokról, illetve csupán emberi munkakörülményekről lenne szó.

A jelenlegi feltételek mellett aligha szöhetünk saját terveket szervezeti változásokról. Bizonytalan helyzetünkben számunkra is felértékelődnek – folyamatosan bővülő – hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerünk, továbbá saját belső erőforrásaink (ideértve a folyamatos tanulás képességét is). Úgy gondoljuk azonban, hogy a térkutatással foglalkozó kisebb, helyi műhelyeknek – nem csak nekünk – létkérdés a közös munka, az együttműködés, már a kutatási tervek készítésének szakaszában is. Ehhez „összintézeti szinten” is meg kellene teremteni a feltételeket (érdekeltség, fórumok, valóban működő, közös stratégia).

Nem kerülhető meg a kérdés: hogyan hat az osztály tevékenységére a „vidéki lét”, az a tény, hogy egy szerény városi tradíciókkal, tudományos étellel rendelkező településben dolgoztok? Hogyan élitek meg ezt a helyzetet?

1973-ban, amikor megalapították elődünket, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Békéscsabai Csoportját, egy olyan fejlődő középváros került be a honi tudományos élet vérkeringésébe, amely ezt fontosnak tartotta, értékelte, annak ellenére, hogy alig voltak hagyományai itt a tudománynak. A „Földrajzkutató” tehát létrejöttétől kezdve a helyi értelmiség által ismert és elismert intézmény. Ez napjainkban is jellemző, ugyanakkor kevésbé kötődik magához a szervezethez vagy annak tevékenységeihez (kutatások, rendezvények, oktatás, könyvtár), sokkal inkább az itt dolgozó személyek helyi beágyazottságához, kapcsolataikhoz, elismertségéhez. A változások viszont korántsem csak a csoportunkról, hanem a helyi, még inkább a makrotársadalmi viszonyok átalakulásáról szólnak.

A kutatócsoport intézményként történő beágyazottsága sokak számára még ma is a „földrajzkutató” tradícióhoz kapcsolódik, és elsősorban a Magyar Földrajzi Társaság rendszeres rendezvényeihez, valamint a könyvtár működé-

séhez köthető. E tradíció kezdettől szorosan alapozott a középiskolák földrajz-tanáraitra és érdeklődő diákjaikra, egyfajta városi geográfiai tudományos műhelyt teremtve. A műhely nemcsak hangzatos megnevezés, hanem valódi alkotóközösség volt, amely vitákat rendezett, ösztöndíjjal támogatta a publikálni, kutatni vágyó tanárokat, segítette a diákok versenyekre való felkészülését, továbbtanulását. Azért kell mindezt inkább múlt időben említenünk, mert bár a rendszeres előadások megmaradtak, diákok, hallgatók ma is felkeresik a könyvtárat, a kollégákat, ez a műhelyjelleg a '90-es évek második felétől lassan háttérbe szorult. Kivonult mögüle például a tanártovábbképzés intézményes támogatása (ma már egy tanítási időben tartott nagy rendezvényen való részvételre nemhogy nem ösztönzik anyagilag a megye pedagógusait, de többnyire el sem engedik őket). Ugyanakkor a felsőoktatás békéscsabai megszervezése s az abba való bekapcsolódásunk óta már sokkal kevésbé helyi gyerekeket, mint az itteni főiskolán tanulókat vagy szegedi (sőt külföldi) egyetemistákat vonzunk ide egy-egy szakmai gyakorlatra, kutatómunkára.

E helyütt viszont meg kell jegyezni azt is, hogy nemcsak a kutatóintézet, de más intézmények, szervezetek „próbálkozásai” sem voltak tartósan sikeresek egyfajta „helyi értelmiségi klub” városi létrehozatalában. Erre születtek ugyan helyi kezdeményezések, ám többségük legfeljebb egy-két évig maradt fenn, majd megszűnt vagy tetszhalottá vált, és legfeljebb a közvéleményt és az értelmiséget lázba hozó változások, politikai fordulatok kapcsán vált rövid átmeneti ideig aktívvá. A formálisan ma is létező kezdeményezések szinte mindegyike a helyi politikai elit fórumaként működik, vagyis miután pártosodott, automatikusan el is veszítette valódi értelmiségi jellegét, és a hatalmi célok kiszolgálójává vált. E jellemző tendencia alól csupán a szorosan szakmaiként megmaradó művészeti, kulturális rendezvények, események jellemezhetnek kivételt, a helyi politikától való függőség miatt pusztán az értelmiségi találkozások számára kínálhatnak teret, fenntartva ezzel a személyes kommunikáció esélyét.

A kutatóintézet szervezetként történő beágyazottsága tehát a '90-es évek elejéig élte virágkorát. Rendezvényei a rendszerváltás körüli időszakban voltak a leglátogatottabbak, rendszeresen „beestek” a helyi értelmiségiek találkozni, beszélgetni a „kutatóba”, amelynek munkatársai gyakori előadói voltak a helyi tudományos, ismeretterjesztő, közéleti, politikai vagy szakmai érdekvédelmi rendezvényeknek. Ezt a pezsgést jelzi, hogy akkor indult az Alföld-kongresszusok szervezése is. Mindez persze szoros összefüggésben volt a korszellemmel, a rendszerváltás euforikus hangulatával, azzal az értelmiségi beállítódással, amely nemcsak elfogadta, hanem elismerte a vélemények különbségét, hitt a viták, a dialógus jobbító, előrevivő szerepében, és a különböző civil, politikai, érdekvédelmi szervezetek, szereplők együttműködéseként képzelte el a helyi közélet alakítását.

Az ilyen típusú, társadalmi részvételen alapuló szervezeti beágyazódásnak a '90-es évek második felétől elindult, majd egyre gyorsuló bomlása többek sze-

rint összefügg a kutatóintézet telephelyének a városközpontból történő kikerülésével is, ám direktebb módon köthető a helyi közélet, helyi politika változásához. Így utólag visszatekintve erre az időszakra, a fordulópont talán akkor következett be, amikor a hazai demokrácia működése – országos és helyi szinten is – érzékelhetően az elitizmus irányába fordult vissza. Amikortól a hatalommal rendelkezők számára országos és helyi szinten egyre kevésbé vált fontossá a társadalmi részvétel, a szervezett érdekközvetítés, a civilek tényleges (nem formális) bevonása a döntés-előkészítésbe, a kutatóintézet és az itt dolgozó szakemberek is egyre kevésbé voltak „érdekesek”, miként az egyéb helyi intézmények, szakemberek, civil és érdekképviselői szervezetek. Ez a kiüresedési folyamat a következő években felgyorsult politikai hiszterizálódás eredményeként előbb az egyre szűkebb elit döntéshozatali monopóliumát erősítette, majd a közélet egyre szélesebb területeit engedte a pártpolitikai, hatalmi szemlélet zsákmányává válni. Ezekből a történetekből egy ilyen kis kutatócsoport nem tudta a hajánál húzva kirángatni saját magát – nekünk legalábbis nem sikerült.

Az osztály korábbi tevékenységében jelentős helyet foglaltak el a településfejlesztést megalapozó kutatások. Mennyi volt ezek hozadéka? Számít-e napjainkban a „hivatalosság” a kutatók munkájában?

Bár a 2000-es évek elejéig a települési, megyei önkormányzati, valamint kistérségi, regionális szervek a fejlesztések tervezésének előkészítéséhez rendre megrendelést adtak a kutatócsoportnak, ezt azonban – így utólag be kell látnunk – jellemzően nem az érdeklődés, a tájékozódási igény vagy egyfajta „tudásvágy” alapozta meg, hanem a többnyire jogszabályokban megjelenő előírások, vagyis a külső kényszer (jellemzően a nemzetközi gyakorlat hazai átvétele, szintén egyfajta kényszer hatására). A kutatóintézetet presztízse, szakmai elismertsége kezdetben e külső kényszerként létrejött piac meghatározó szereplőjévé tette a megyében és a régióban. A pártpolitikai és hatalmi szempontok erősödésével azonban fokozatosan kiszorultunk erről a piacról, amit az önkormányzatok szűkülő forrásai miatt a feladatot csupán kipipáló, a valahol kidolgozott know-how-t egyszerűen egy másik területre átültető „konjunktúra-szervezetek”, illetve a politikai szereplőkhöz közel álló (az adott hatalmi szereplők iránt nemcsak lojális, hanem a klientúrájukba szorosan beletartozó) országos „ál-kutatóintézetek” uraltak. A mi intézetünk e szereplőkhöz képest ráadásul kifejezetten drágává is vált, egyszerűen azért, mert nem engedett a szakmai követelményekből, így akkor sem nyerhetett a versenyben, ha a helyi vezetők valóban megalapozott munkát szerettek volna. Az osztály helyi (lokális, megyei, regionális) piacát tehát egy rövid átmeneti időszakot leszámítva az adott hatalmi politikai elitől való függés jellemezte. A rendszerváltás előtt ez az állami szervezeti jellegből adódóan és a konkrét szereplők kapcsolatai, beágyazottsága okán már olyan megbízásokat hozott, amilyeneket esetleg más, fővárosi kutatóintézetekben még nem. A rendszerváltás után kialakult piacnak is meghatározó szereplője maradhatott a csoportunk, mindaddig, amíg a szakmai szempontok a pártpolitikai, hatalmi

szempontoknál fontosabbak voltak. A rendszerváltás utáni megrendeléseket tekintve alig egy-két olyan munkát sorolhatunk, ahol valóban kíváncsiak voltak a megrendelők a kutatások eredményére, és azokat figyelembe véve hoztak konkrét döntéseket (ilyen munka volt például a békéscsabaiak sporttal kapcsolatos véleményét felmérő vizsgálatunk s részben a Csongrád megyei területfejlesztési koncepcióhoz kapcsolódó kutatásunk). A helyi piac egyik utolsó érdemi megrendelése a Békéscsaba városfejlesztési koncepcióját megalapozó kutatás volt 2004-ben, egy a kutatóintézetet és munkatársait személyesen is jól ismerő és elismerő városvezetés részéről. Bár a feladatot az intézet pontosan elvégezte, a város szinte alig támaszkodott az abban foglaltakra. Így utólag kimondhatjuk tehát, hogy lényegében ez is az „íróasztalfiók vagy az iktató” számára készült, megmutatva a jó szándékú elitizmus korlátait is. Nem gondoljuk persze, hogy mindez helyi specialitás. A hasonló módon szerveződő alkalmazott kutatások „kiszolgáló szerepéről” izgalmas viták folynak a nemzetközi szakirodalomban, ezekbe mi magunk is bekapcsolódtunk. Az viszont e megbízásos munkáink kétségtelen hozadéka, hogy e vizsgálatokba számos helyi szakembert vontunk be, inspiratív vitákban formáltuk egymás nézeteit, s számos résztvevő gondolkodásmódjába érzékelhetően beépült a térszemlélet. Részben talán ennek is köszönhető, hogy csoportunk kutatói személyükben továbbra is ismert és – a hozzánk eljutott információk szerint – elismert értelmiségije a városnak, illetve régióknak, ami a helyi írott és elektronikus média érdeklődésében, szakértői felkérésekben, tudományos előadásokban jelenik meg.

Összességében hogyan látjátok a békéscsabai csoport, illetve egy ehhez hasonló vidéki kutatóintézet létjogosultságát?

Meg vagyunk arról győződve, hogy területi kutatásokat nem lehet csupán a fővárosokban, illetve nagy egyetemi központokban végezni, ahogy ezt már számos országban régen felismerték. „Nyugaton” rég túljutott a szakma (s általában a társadalomtudomány) a „szituációba ágyazott tudás” körüli vitákon. Amibe pedig a mi tudásunk „itt és most” ágyazódik be, azt nem lehet „vidékre lejáró” kutatásokkal pótolni.

A mi történetünk (is) komoly kérdéseket vet fel a tudományfinanszírozás jelenleg érvényes módjáról s területi szereplőiről. Úgy gondoljuk, hogy nem lehet a kutatást ilyen mértékben piacosítani. Nem lehet például azért, mert ez esélyegyenlőtlenséget teremt a fiatalok számára, és épp azokat a területi egyenlőtlenségeket mélyíti el, amelyek veszélyeire egyébként vizsgálatainkban mi magunk is nap mint nap rámutatunk. Arról már nem is beszélve, hogy a piaci viszonyok részévé tett alkalmazott kutatások természetükből adódóan fojtják el a kutatói vélemények szabadságát.

Attól még nem lesz a lokalitás csapdájába eső, parciálissá váló a területi kutatás, hogy vidéken, kisvárosban művelik. Megfelelő infrastrukturális feltételek közt dolgozó, nyitottan gondolkodó, elméleti felkészültségű kutatók közreműködésével a releváns kérdésekre adott tudományos válaszok (vagy újabb kérdések) bárholnan

bekapcsolhatók a társadalomtudományok jelenét és jövőjét formáló nemzetközi diskurzusokba.

Barta Györgyi és Beluszky Pál kérdéseire Duray Balázs, Kugler József, Nagy Erika, Nagy Gábor, Timár Judit és Velkey Gábor válaszolt.

Jegyzet

- 1 A Tér és Társadalom szerkesztőségének interjúja az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete Alföldi Tudományos Osztály békéscsabai csoportjával.

Interview of the editors of *Tér és Társadalom* with the “Békéscsaba group” of the HAS Research Centre for Economic and Regional Studies, Institute for Regional Studies, Great Plain Research Department.